

Stavkyrkor i Lund

Av Anders W. Mårtensson

1. Inledning

Kulturen i Lund har som en av sina huvuduppgifter att dokumentera staden Lunds förflutna. Med arkeologins hjälp har en anseelig mängd fakta insamlats, vilka gett ovärderliga upplysningar om denna kyrkornas stad – en benämning som i hög grad är adekvat. Under medeltiden uppfördes som bekant 27 namngivna kyrkor varav 8 ingick i klosteranläggningar. Inte minst då det gäller att få kunskap om de äldsta kyrkorna har grävningsresultaten varit till ovärderlig nytta.

Till dags dato har otvetydiga lämningar av fyra stavkyrkor, samtliga från 1000-talet, påträffats i Lund. I byggnadstekniskt hänseende representerar dessa tre olika konstruktionstyper, vilket är anmärkningsvärt med tanke på dateringen. De fyra kyrkorna var helgade åt S:ta Maria, S:t Clemens, S:t Drottens och S:t Stefan (fig 1).

S:ta Maria Minor

Den första omfattande undersökningen av en stavkyrka i Lund utfördes redan 1911-12 i anslutning till att ett större hus skulle uppföras norr om Västra Mårtensgatan mellan Stora Södergatan och Vårfrugatan. Det gällde lämningarna efter S:ta Maria minor, i Necrologium Lundense omnämnd som S:ta Marias kappell på torget (capella sanctae Mariae in foro). På den

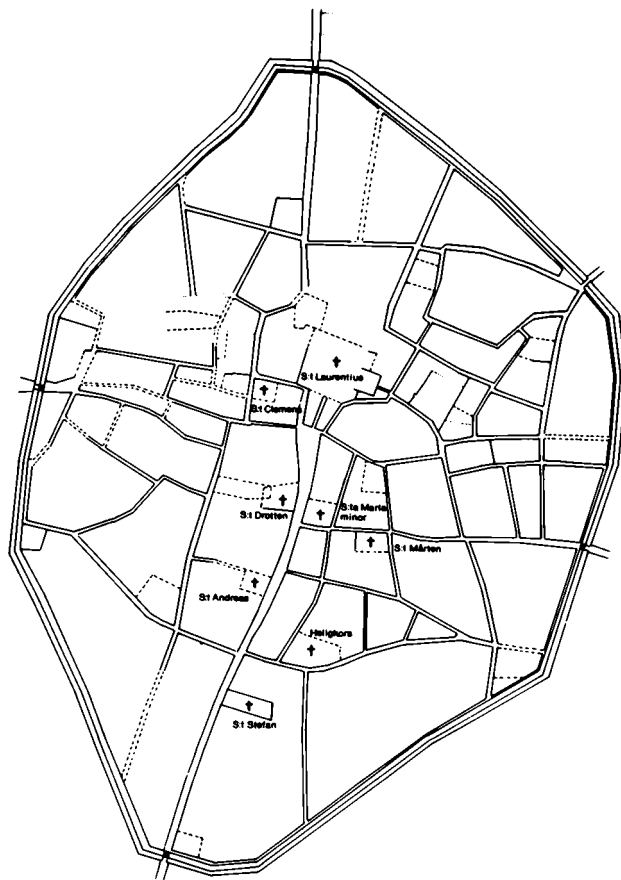

Fig 1. Plan över Lunds medeltida stadskärna med de hittills identifierade kyrkorna från 1000-talet.

Vedelska kartskissen från 1580-talet finns namnet S:ta Maria minor angivet norr om Västra Mårtensgatan.

Arbetet påbörjades i november 1911 och genomfördes vintermånaderna under mycket ogynnsamma yttre förhållanden med nederbörd och stark kyla. Därtill kommer att den man som ledde grävningsprojektet, Kulturens grundare och lundaarkeologins ivrige förkämpe, Georg J:son Karlin, var utlämnad åt byggherrens och byggmästarens goda vilja. Även om sådan fanns, vilket för övrigt Karlin betonade i sin grävningsredogörelse (1), var det vid denna tid en prestation, att uppnå så goda resultat som i själva verket gjordes. Grävningsresultaten rönne omedelbart stor uppmärksamhet och stavkyrkan S:ta Maria minor erhöi ett eget och betydelsefullt kapitel i det av Emil Ekhoﬀ några år senare utgivna verket Svenska stavkyrkor. »Vi behöfva väl knappast nämna att hela Kulturen med intendent, amanuenser och vaktmästare mobiliserats i och för den viktiga undersökningen som dessutom kräfver den största skyndsamhet för att icke mer än nödvändigt besvära byggmästaren«, avslutar Lunds Dagblad sitt referat från grävningen den 21 november 1911 och belyser samtidigt därmed museets helhjärtade engagemang i att lösa den ansvarsfulla uppgiften.

Grundgrävningen utfördes på en långsmal tomt med början i väster utmed Stora Södergatan. Där registrerades bl.a. träkonstruktioner, som har ingått i den handelsbodsbebyggelse som under medeltiden avgränsat torggatan. Den del av S:ta Maria minor som först kom i dagen var stenkyrkans vapenhus. Sedan följde efter hand södra delen av långhuset, koret och absiden jämte ett antal till stenkyrkan hörande gravar av olika slag (fig 2). Grundgrävningen utfördes ned till ett djup av omkring två meter över hela ytan. Eftersom kulturlagertjockleken var drygt tre meter

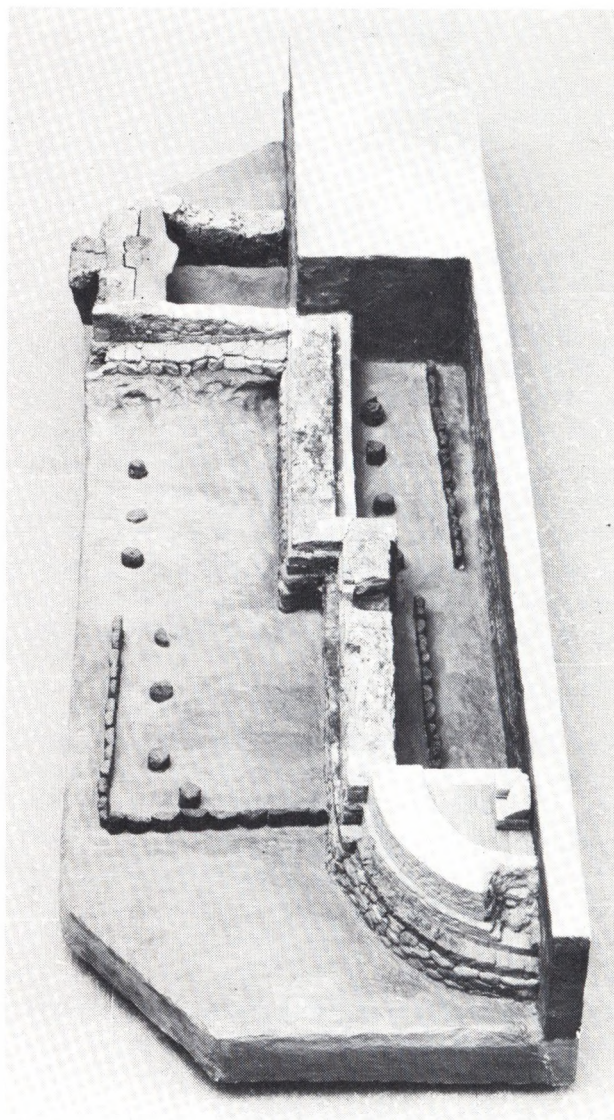

Fig 2. S:ta Maria minor. Modell visande 1911-12 års grävningsresultat med stavkyrkolämningar och södra delen av stenkyrkans murar med det senmedeltida vapenhuset längst upp i bilden. Foto Kulturen.

nådde man inte ner till moränleran. Därför genomfördes särskild djupgrävning utmed schaktkanterna för grundsulorna. Det var vid dessa arbeten som stavkyrkans norra långhusvägg och södra korvägg kom i dagen. Genom denna överraskande upptäckt blev det möjligt att utvidga den arkeologiska undersökningen så, att smala schakt kunde grävas inom de delar där ytterligare några av stavkyrkans väggar beräknades

ligga. Därvid framkom de kvarvarande resterna av korets östra och norra vägg. Det som var kvar av väggarna var den orubbade nederdelen av kraftiga plankonvexa ekplankor. Dessutom avtäcktes två rader med grova stolpar av ek innanför väggarna i långhus

Fig 3. Några av S:ta Maria minors stavkyrkoplankor. Norra korväggen, sedd från söder. Foto Kulturen.

och kor. Då stavkyrkan en gång byggdes, hade man grävt särskilda rännor i marken, i vilka väggstavarna placerats. Den del av väggplankorna, som bevarats för eftervärlden, är alltså den del som alltid stått dold under markytan (fig 3).

Stavkyrkan har bestått av ett rektangulärt långhus och ett nästan kvadratisk kor, rakslutet i öster. Såsom framgår av planen (fig 4) var det ingen av de påträffade väggarna som hade det ursprungliga antalet väggplankor bevarade. Då stenkyrkan byggdes hade t.ex. långhusets och korets nordöstra hörn skadats. I korets södra vägg kvarstod tretton plankor, i den östra nio hela och en halv och i den norra elva stycken. Av långhusets norra vägg var endast fjorton bevarade. Förhoppningsvis kvarligger de övriga stavarna i den norra långhusväggs västra del orörda inne på grannens tomt. Där bör även västväggs norra del kunna sökas. Den södra delen bör däremot ha avlägsnats då vapenhuset i stenkyrkan byggdes. Merparten av plankorna i långhusets södra vägg ligger med största sannolikhet kvar söder om tomtgränsen, d.v.s. under nuvarande trottoar vid Västra Mårtensgatans norra sida, såvida inte dräneringen kring det 1911-12 nybyggda bostadshuset fått alltför negativ effekt för organiskt material i de omgivande kulturlagren.

Stavkyrkan S:ta Maria minors storlek kan, såsom framgått, för närvarande ej fastställas. Med tanke på korets yttermått, där längden är beräknad till ca 8 meter och bredden till ca 7,8 meter, bör kyrkan för sin tid haft ansevärda dimensioner. Västväggs hypotetiska läge skall sökas inom den del av tomten där stenkyrkans vapenhus var beläget. Med största sannolikhet utplånades spåren efter stavkyrkans västvägg där den västra grunden till vapenhuset uppfördes. Det skulle med andra ord innebära att stavkyrkans totala längd bör ha varit omkring 24 meter. Facit till denna

beräkning ligger fortfarande på tre meters djup norr därom, på tomt nr 5 i kvarteret. Långhusets bredd kan beräknas med hjälp av de inre stolpradernas placering till omkring 10 meter. Ytermåtten på stavkyrkans grundplan skulle alltså vara följande. Den totala längden var omkring 24 meter, långhusets längd uppgick till omkring 16 meter, dess bredd till omkring 10 meter, korets längd till omkring 8 meter och dess bredd till omkring 7,8 meter.

Väggplankornas bredd varierar mellan 48 och 61 cm och tjockleken mellan 17 och 28 cm. Merparten av väggstumparna är 60-70 cm långa. Av de 48 framgrävda väggstavarna är 15 försedda med nåtar i smalsidorna. Därav kan den slutsatsen dragas att även de övriga varit försedda med sådana. I nåtarna har suttit smala ribbor, fjädrar, som verkat som sammanhållande element. Dessa har samtidigt tjänstgjort som tätning. De plankonvexa väggplankorna har utvunnits genom klyvning av bastanta ekstammar, där i allmänhet stammens naturliga rundning bildat utsidor. Den plana innersidan utgjorde av förklarliga skäl ej stammens största diameter, något som för övrigt framgår av ovan återgivna väggplanksdimensioner. Samtliga plankor har nederändan tvärt avskurna samt smalsidor och hörnkanter avfasade. Den sistnämnda behandlingen har dock skett på ett olikartat sätt. Om vi till slut ser på de innanför väggarna i rader stående grova stolparna har dessa haft takbärande funktion. Även de är nertill tvärt avskurna och har i likhet med väggplankorna varit nergrävda i jorden.

Vid grävningsundersökningen 1911-12 framkom inget som var direkt vägledande för en mera precis datering av stavkyrkan. För Emil Ekhoﬀ, som i sitt grundläggande verk om Sveriges stavkyrkor behandlade S:ta Maria minor utförligt, var detta den stavkyrka i Norden, som uppvisade det mest ålderdomliga

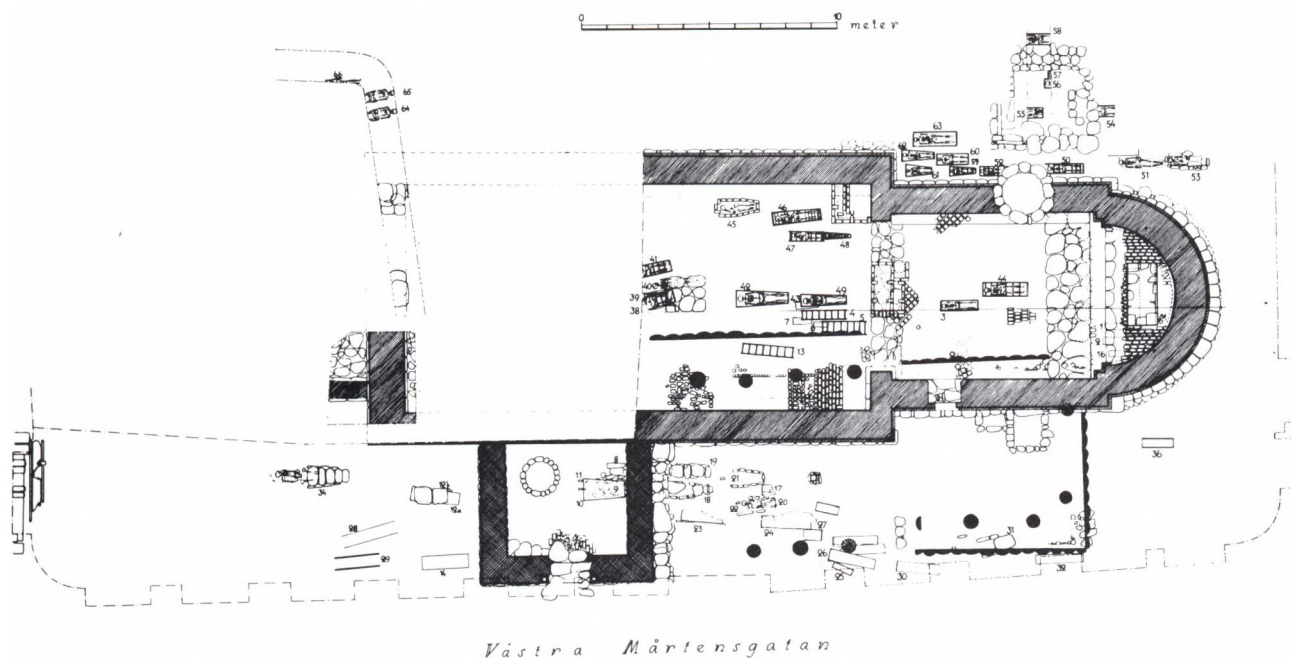

Fig 4. S:ta Maria minor. Sammanställning av grävningsresultaten från 1911, 1914 och 1926.

byggnadsskicket. Därför ville han förlägga dess tillkomst till »allra första början av 1000-talet eller så tidigt, som de topografiskt-arkeologiska förhållandena i Lund medgiva» (2). Den i typologiskt hänseende primitiva timmerkonstruktionen ville han i en nothänsyftelse till citatet ovan t.o.m. kronologiskt föra tillbaka till 900-talet. De topografiskt-arkeologiska förhållandena medger inte en fullt så tidig datering som Ekhoﬀ föreslog. Det som Ekhoﬀ inte observerat var att den gången stavkyrkan byggdes, grävdes rämnorna för

väggstavarna ner i befintliga kulturlager med bebyggelseavfall. Till dessa lager hörde även en brunnsköning av en urholkad ekstam, en stensatt härd, skärvor av vendiskt svartgods etc. Maria minor hade alltså byggts på en plats som tidigare haft profan bebyggelse (3). Det bör även i detta sammanhang påpekas, att de till stavkyrkan hörande gravarna även nedgrävts i dessa äldsta kulturlager. Det var emellertid endast ett fåtal av dem som grävdes fram vid undersökningen 1911-12, sammanlagt elva. Detta förhållande avspeglas tydligt på planen (fig 4). Avsaknaden av gravar öster om koret, där gravtätheten brukar vara störst, visar att merparten av stavkyrkans gravar ligger kvar under bostadshuset. De kom i dagen endast i de fall

där byggnadsarbetena krävde djupgrävning för grundsulor och liknande schaktningsarbeten.

I Necrologium Lundense finns den intressanta uppgiften att S:t Maria kapell vid torget med tillhörande 13½ bol i Svalöv, Borgeby, Grevie, Arlöv, Görslöv och Åkarp skänktes av Kung Erik Ejegod, 1095-1103, till prostämbetet vid domkapitlet, d.v.s. till domkyrkan (4). Troligen uppfördes Maria minor på initiativ av fadern, Sven Estridsen i anslutning till den nya stiftsindelningen i Danmark omkring 1050 (5).

3. S:t Clemens

En mindre del, men nog så intressant och betydelsefull, av stavkyrkan S:t Clemens undersöktes 1932 vid grundgrävningen på hörntomten Klostergatan – Stora Gråbrödersgatan, på tomt nr 10 i kvarteret Apotekaren. Omedelbart söder om den vid samma tillfälle undersökta stenkyrkan framgrävdes nio väggplankor, stående med nederändan nedgrävd i marken på motsvarande sätt som Maria minors väggstavar. Väggarpartiet låg svåråtkomligt mellan stenkyrkans södra långhusmur och schaktväggen mot granntomten. Trots svårillgänglighet och snabbt framträngande grundvatten lyckades Ragnar Blomqvist dokumentera huvuddragen av stavarnas utseende (fig 5) (6). Såsom framgår av uppmättningsritningen så har även dessa plankor den karakteristiska plankonvexa genomskärningen, men skiljer sig från Maria minorplankorna därigenom att de i nedre ändan är avrundade istället för tvärt avskurna. En annan avvikelse vid jämförelse dem emellan är att Clemensstavarna uppvisar större variation i dimensionerna. Den största skillnaden finns i konstruktivt hänseende, genom att Clemenskyrkan var försedd med en rund hörnstolpe. Därigenom kan man förutsätta, att denna stavkyrka haft ett annat takbärande system än Maria minor. Motsva-

rande system med plankonvexa jordgrävda väggplankor och runda hörnstolpar finner vi i den fortfarande ibruk varande stavkyrkan i Greensted i Essex, England. Denna anses genom skriftliga källor vara daterad till 1000-talets början (7). Endast en av hörnstolparna i Greenstedkyrkan är ursprunglig. Denna har en märklig form, genom att den på utsidan har trädstammens naturliga rundning och insidan huggen i rät vinkel i flukt med tillstötande väggar. S:t Clemenshörnstolpen är som uppmätningarna visar helt rund.

När det gäller stavkyrkan S:t Clemens ålder utgör av naturliga skäl de framtagna lämningarna inget tillräckligt underlag för en närmare tidsfixering. Dokumentationen av stenkyrkan gav emellertid flera betydelsefulla upplysningar, som visar att denna i sitt äldsta skede hade murar av ålderdomligt slag. Dessa hade inte de i de romanska kyrkorna vanliga måttet 4 fot, utan var med sina 3 fot ovanligt tunna. Dessa murar var uppbyggda som skalmurar med fältstenar

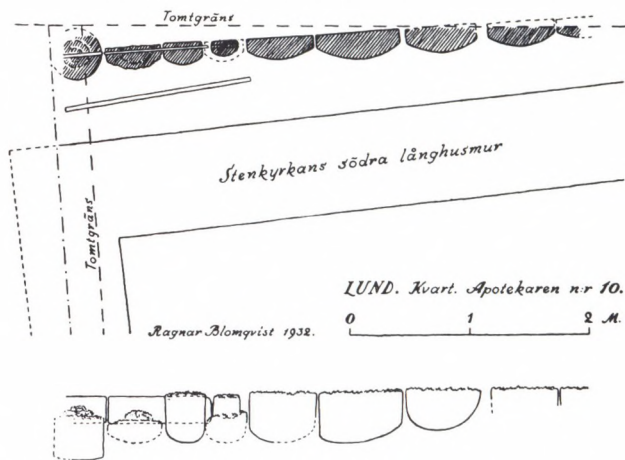

Fig. 5. Stavkyrkan S:t Clemens. De hittills enda påträffade lämningarna med den karakteristiska runda hörnstolpen till vänster. Ur Ragnar Blomqvist, Tusentalets Lund.

av anmärkningsvärt litet format, dock lagda i ordentliga skift (fig 6). Ett annat ålderdomligt inslag utgjorde avsaknaden av sockelavsatser, vilket innebär att murlivet gick utan indragning nerifrån och upp (8). Förekomsten av dessa signifikativt ålderdomliga drag skulle enligt Erik Cinthio tyda på, att stavkyrkan fick ge vika för en stenkyrka under andra hälften av 1000-talet. Detta skulle innebära, att det var Knut den store, som lät uppföra stavkyrkan såsom gårdskyrka i kungsgårdsanläggningen någon gång efter 1020 (9). Den byggnadstekniska anknytningen till stavkyrkan i Greensted och anteckningar från 1300-talet i domkapitlets äldre gåvobok om att den forna kungsgården legat på västra sidan av domkyrkans kyrkogård, är de tyngst vägande argumenten för detta tolkningsförslag. Dateringsförslaget är särskilt intressant med tanke på, att ej heller stavkyrkan S:t Clemens uppfördes på jungfrulig mark (10). Även här hade nämligen kulturlager hunnit avsättas innan stavkyrkan byggdes. Trots detta finns det ett tidsmässigt acceptabelt utrymme för ett så tidigt kyrkbygge på platsen, ty endast ett stenkast längre bort påträffades på våren 1980 vid de arkeologiska undersökningarna på SE-bankstomten i kvarterets sydöstra hörn, bebyggelse-lämningar, som med hjälp av dendrokronologin kunnat dateras till 900-talets slut. Med tanke på att stavkyrkan ligger kvar på en obebyggd tomt och att bevaringsförhållandena i kulturlagren inom denna del av stadskärnan är synnerligen gynnsamma för organiskt material, ter sig framtiden ganska ljus vad gäller möjligheten att vid en kommande arkeologisk undersökning få klarhet i stavkyrkan S:t Clemens idag dunkla förflutna.

4. S:t Drotten

Bland stavkyrkorna i Lund är S:t Drotten den som

Fig 6. Stenkyrkan S:t Clemens. Långhusets nordmur visande östra delens utsida med fältstenar av anmärkningsvärt litet format. Foto Kulturen.

tidigast observerades. De första iakttagelserna gjordes redan 1883 av en intresserad privatperson, A.W. Brunius, som av en tillfällighet besökte staden, då det samtidigt pågick en grundgrävning intill Stortorget. Denne man gjorde anteckningar och uppmätningar, vilka tillsammans med ett antal föremål tillställdes Vitterhetsakademien i Stockholm. Ur dennes redogörelse är följande hämtat: »Hösten 1883 lät Handlanden Lundgren, egare af tomten n:r 211, belägen i hörnet af Stora Södergatan och gränden Kattesund verkställa grundgrävning för ett blifvande boningshus. Som källare skulle anläggas under större delen af byggnaden, blef jorden nästan öfverallt bortschaktad till 15 à 20 fots djup. På detta djup påträffades dels en mängd, tätt bredvid varandra ställda likkistor dels ett plankverk (palissadering), hvars riktning angaf att detsamma sträckt sig österut tvärtöfver Stora Södergatan. Det är sannolikt att graffältet utbredt sig åt

samma håll. Åtminstone påträffades år 1854 å tomten n:r 121, då bokhandlaren Gleerup der uppförde sitt stora boningshus, ett liknande graffält på ungefär samma djup...«.

Även om man så här i efterhand kan påpeka, att de tolkningar som A.W. Brunius framförde var felaktiga, är det ovedersägligen så att hans observationer fick avgörande betydelse för den arkeologiska undersökningens omfattning på dåvarande Thuletomten, hörnet Stora Södergatan – Kattesund. På denna tomt, blev det möjligt att i anslutning till grundgrävningen 1961 bekräfta misstanken om, att det var en vägg i en stavkyrka som A.W. Brunius hade sett. Vid undersökningen 1961 kunde den södra hälften av S:t Drottens stavkyrka friläggas jämte 180 gravar på den tillhörande kyrkogården. Trots att grundgrävningen 1883 och två grävda brunnar bidragit till ett avlägsnande av ett antal väggplanksstumpar fanns ända så många kvar, att det gick att få en hygglig uppfattning om kyrkans planlösning. Sammanlagt påträffades nedre delen av 37 plankonvexa ekplankor av lika ansevärda dimensioner som i Maria minor (fig 7). Måtten på den kraftigaste plankan var, bredden 66 cm, tjockleken på mitten 25,5 cm, samt smalsidorna 16 och 12 cm. Den genomsnittliga bredden för 32 undersökta plankor är 56 cm. Ingen av plankorna uppvisade spår av nåtar men det bör förutsättas, att de haft sådana i likhet med plankorna från S:ta Maria minor. Innanför stavkyrkans väggar framgrävdes åtta kraftiga stolpar av ek med en diameter omkring 55 cm (11).

Då gatukontoret 1974 skulle byta ut gamla avloppsledningar mot nya yppades ett utsökt tillfälle till en kompletterande undersökning av S:t Drottens stavkyrka. Schaktets sträckning fick en så lyckosam placering att långhusets norra vägg jämte delar av långhusets öst- och västvägg frilades i schaktets längdrikt-

Fig 7. Stavkyrkan S:t Drottens, korets sydöstra hörn med en av de grova stolparna innanför östväggen. Uppe till höger en stenbrunn från 1700-talet. Thulegrävningen 1961. Foto Kulturen.

ning (fig. 8). Inom de partier, där korets nordöstra och nordvästra hörn enligt beräkning skulle vara belägna, utvidgades schaktet åt söder. Där påträffades också korhörnerna, vilket fick till följd att kyrkans grundplan kunde fastställas. Den totala längden var 26 m. Långhuset var 17,90 meter långt och 11,20 meter brett, koret 8,10 meter långt och 8 meter brett (fig 9). Samtliga måttangivelser avser yttermått. Inom två partier av den norra långhusväggen saknades plankor. Den ena öppningen åstadkoms vid slutet av medeltiden i samband med en brunnsgrävning. Vid detta tillfälle avlägsnades tre plankstumpar. Betydligt intressantare är avsaknaden av två väggplankor, 470 cm öster om västväggen. Här fanns en öppning, som var 104 cm bred och därtill ursprunglig, vilket gör en tolkning av öppningen som stavkyrkans nordportal adekvat (12).

Till det på Thuletomten framgrävda antalet av 37

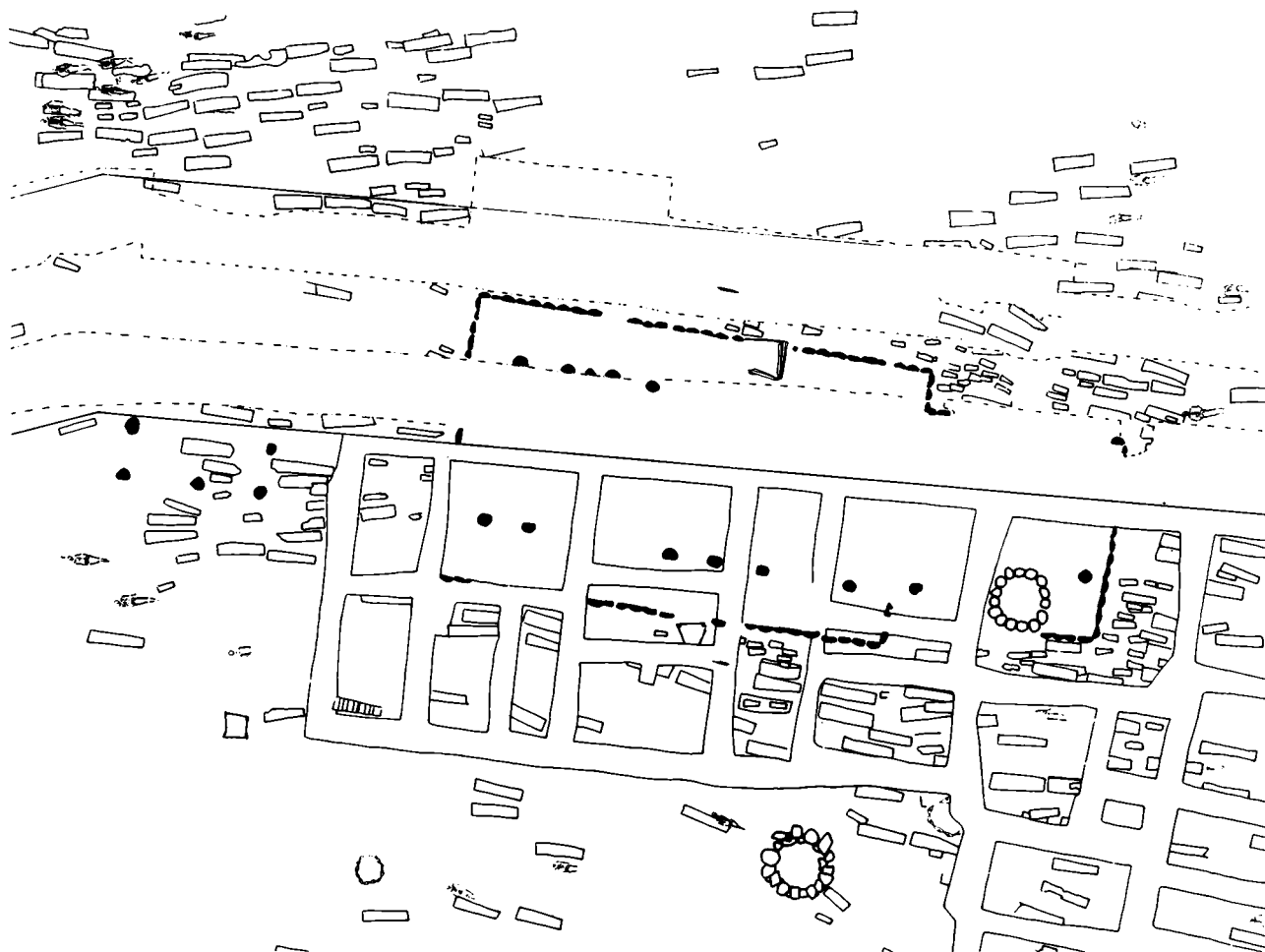
Fig 8. S:t Drotten. Nordvästra hörnet i stavkyrkans långhus. Till vänster skimlar en av de kraftiga takbärande stolparna. De mindre stolparna i mitten tillhör den äldsta profana bebyggelsen. Lägg märke till att några av stavarna i västväggen är placerade högre upp än de övriga, vilket antyder att västpartiet byggts om. Kattesund 1974. Foto Kulturen.

plankor kan genom denna grävning fogas ytterligare 40. I likhet med vad som konstaterades vid undersökningen 1961 var virket mycket väl bibehållet i plankorna, fränsett det översta partiet, som var förmultnat och mjukt. Relaterat till dåvarande förhållanden, var det just denna del som legat omedelbart under marky-

tan. Röta i denna utsatta del av väggplankorna fick långt gående konsekvenser för kyrkor av denna i byggnadstekniskt hänseende primitiva typ. Stavkyrkan S:t Drotten, som under sin halvseklånga brukningstid

Fig 9. S:t Drotten. Sammanställning av resultaten från Thulegrävningen 1961 och grävningen i Kattesund 1974.

bl.a. fick väggplankor utbytta, är en god illustration härpå. I korets nordöstra hörn hade de båda plankor, som utgjorde själva hörnet, ersatts. Detta framträdde tydligt i sektionen genom den grävda väggränsen, i vilken den östra korväggs plankor nedsänkts. Här fanns nämligen två nedgrävningskonturer, vilka direkt kunne hänföras till två olika grävningsmoment.

Vid det sista tillfället hade man bl.a. grävt något djupare för ersättningsplankorna.

Grävningstekniskt gick det även att påvisa att en ombyggnad skett i kyrkans västparti. Vid detta tillfälle blev bl.a. en av de takbärande grova stolparna, den västligast belägna i den norra raden inne i kyrkan, utbytt jämte tre plankor i västväggen. Sistnämnda hade hamnat 30-40 cm högre än de två övriga framgrävda plankorna i samma vägg. I anslutning till denna ombyggnad, då bl.a. en takbärande stolpe utbyttes, hade tillfälliga förstärkningsåtgärder vidtagits. Rester av sådana konstruktiva delar, stratigrafiskt knutna till kyrkans brukningstid, iaktogs såväl innanför som utanför västväggen (13).

Vid undersökningen av den norra delen av S:t Drottenskyrkan i Kattesund framkom bl.a. en detalj, som ger en anvisning om tillvägagångssättet vid uppförandet av den norra långhusväggen. Då väggplankorna skulle resas, grävdes en 90-100 cm bred och 70-80 cm djup ränna med utåt sluttande kant. De massiva ekplankorna lades därefter med den rundade sidan nedåt mot rännans sluttande del, innan de restes i vertikalläge (14).

Hittills har ingen plankor av hithörande grova sort påträffats i sin fulla längd. Därför är det fortfarande ovisst hur långa de en gång varit. Eftersom plankorna utvunnits ur ekstammar med förhållandevis få och breda årsringar, innebär detta, enligt Thomas S. Bartholin, att ifrågavarande träd varit fritt växande med kort stam och vid krona (15). Väggplankorna bör därför ej varit alltför höga. Men hänsyn härtill kan planklängden på 3,5-4 meter vara tänkbara. Om man därifrån minskar en meter motsvarande djupet i den grävda väggränsen, återstår en synlig del av ungefär 2,5-3 meter över den då existerande markytan.

I förhållande till den beräknade vägghöjden bör de

takbärande stolparna varit drygt 5 meter höga. De bör i längdriktningen varit sammanhållna med längsgående bjälkar. Stolparna har inte varit parvis motställda. Därför har det ej funnits tvärgående bjälkar dem emellan. I konstruktivt hänseende har tvärgående bjälkar varit ofrånkomliga och dessa har med jämna mellanrum sammanbundits de längsgående bjälkarna oberoende av stolparnas placering. Det branta yttertaket har förmodligen burits av sparrar (16). Inte vid något av grävningstillfällena har iakttagelser gjorts som kan ge en antydning om vilket material som använts för taktäckning.

Vad beträffar stavkyrkorna S:t Drottens och S:ta Maria minors uppbyggnad, så har två huvuduppfattningar framförts. Av avgörande betydelse är hur förekomsten av de två raderna av grova stolpar skall tolkas. Emil Ekhoft har för sin del ansett att man inte kan jämställa dessa stolpar med det inre kolonnssystemet i de mera utvecklade, och kronologiskt sett, senare norska stavkyrkorna. Stolparna bör primärt ha haft en takbärande funktion.

Utifrån resultaten från Thulegrävningen 1961 har Ragnar Blomqvist redovisat en annorlunda tolkning. Enligt hans konstruktion skulle S:t Drottens, och i konsekvens härmed även S:ta Maria minor, haft en basilikal uppbyggnad i likhet med de norske stavkyrkorna (17). Roar Hauglid har anslutit sig till denna uppfattning (18).

Med bl.a. hänvisning till S:t Drottens ovanliga storlek har Ragnar Blomqvist framfört förslaget, att denna kyrka skulle ha varit den första biskopskyrkan, uppförd åt biskop Henrik omkring 1060. Utan tvivel är den påvisade storleken imponerande i jämförelse med flertalet andra kända nordiska stavkyrkor från 1000-talet. Vetskapen om att S:ta Maria minor på andra sidan torggatan varit nästan lika stor bidrar inte till

att göra denna frågeställning mindre komplicerad. Oberoende av om S:t Drotten varit biskopskyrka eller ej är det föga troligt att denna kyrka varit basilikalt uppbyggd. En exteriör utformning av detta slag förutsätter en mera noggrann placering av stolparna än vad de båda kyrkorna uppvisat och för övrigt förutsattes en mera utbildad byggnadsteknik än den synnerligen primitiva som t.ex. väggarna uppförts i. Närvaron av de två inre raderna stolpar bör i första hand förklaras med, att de utgjort den byggnadstekniska förutsättningen för att bemästra den stora spännvidden i kyrkorna. Långhuset i S:t Drotten var 11,20 meter brett och i S:ta Maria minor omkring 10 meter. det ytmässigt sett omfångsrika branta sadeltaket måste ha

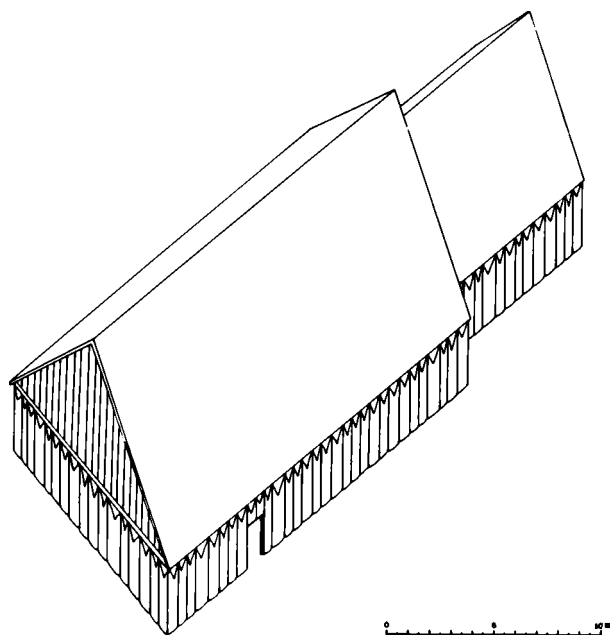

Fig 10. S:t Drotten, rekonstruktionsförslag av författaren. Renritat av Maria Cinthio.

krävt den stabila konstruktion som stolparna ingått i. Den genom de inre stolpraderna erhållna treskeppigheten bör alltså ej ha avspeglats i exteriören. S:t Drotten och S:ta Maria minor bör istället ha haft ett mindre iögonfallande utseende, som på rekonstruktionen (fig 10) (19).

Då grävningsundersökningen genomfördes på Thuletomten 1961 fanns det ingen möjlighet att utnyttja den dendrokronologiska dateringsmetoden. Fyndomständigheterna var emellertid gynnsamma och stratigrafin god vilket möjliggjorde väl avgränsade dateringar, som kortfattat omfattar följande. Under perioden 1020-1050 fanns en väl etablerad och intensiv borgerlig bebyggelse inom området med plats upplåten för gravläggningar inom den västra delen. Omkring 1050 upphörde bebyggelsen och området lades under vatten vid en översvämning varvid lämningarna efter bebyggelsen överlagrades med svämsand. När sedan området blev torrlagt omkring 1050 togs det i anspråk för stavkyrkan med begravningsplats. I och med stiftandet av premonstratenserklostret skulle därefter stavkyrkan med område överlåtits till detta.

Vid genomförandet av undersökningen i Kattesund 1974 och på PK-bankstomten 1974-75 kunde för första gången det då nyetablerade laboratoriet för dendrokronologi och vedanatomi vid Lunds universitets kvartärgeologiska institution utnyttjas i lundaarkeologins tjänst. Det rikliga och välbevarade trämaterialiet från grävningarna i Kattesund och PK-bankstomten norr därom kom att utgöras grundstommen i den dendrokronologiska standardkurva för sydvästra Skåne som upprättades i anslutning till dessa undersökningar.

Årsringsmätningarna av kistplankor och stavkyrkoplankor bidrog till många värdefulla och i flera fall överraskande resultat, vilka i all korthet skall redovi-

sas här. Det tidigare framlagda dateringsförslaget om att den äldsta profana bebyggelsen tillhörde perioden 1020-50 fick sin bekräftelse i likhet med det vid samma tillfälle redovisade tolkningsförslaget om att det funnits en äldre gravläggningsperiod än stavkyrkans. Två klart urskiljbara gravläggningsfaser kunde nämligen avgränsas såväl tidsmässigt som geografiskt. Den äldsta inleddes omkring år 1000 och varade i 50 år, den andra påbörjades 1050 och avslutades omkring år 1100. Vad gäller dateringen av stavkyrkornas stavar gjordes den intressanta upptäckten, att det var märkbar skillnad i stavarnas datering, vilket i sin tur försvårade möjligheten att bestämma tidpunkten för stavkyrkans uppförande. Det finns emellertid ingen anledning att förfäktas någon annan mening än att stavkyrkan användes under samma period som den därtill hörande kyrkogården, d.v.s. under perioden 1050-1100. Bland stavkyrkans vägglankor ingick flera, som hade sådan ålder, att de med fog kan misstänkas ha tillhört en ännu äldre kyrka än den som uppfördes 1050. Framtiden får utvisa om det funnits ett samband mellan detta timmer och den äldsta gravläggningsfasen 1000-1050 (20).

5. S:t Stefan

Lämningar av stavkyrkan S:t Stefan påträffades 1978 vid en omfattande arkeologisk undersökning på tomt nr 31 i kvarteret Repslagaren öster om Stora Södergatan och söder om Stora Tvärgatan. Större delen av undersökningstiden ägnades dokumentation av drygt 2000 gravar i ursprungligt läge och av grunder och golv till en stenkyrka som fullt utbyggd bestått av absid, kor, långhus och brett västtorn (fig 11). Då grävningen påbörjades fanns ingen aning om, att det skulle ha funnits en stavkyrka så långt söderut i den medeltida stadskärnan. Avgrävda, djupt liggande

gravar i anslutning till grunderna gav i ett tidigt skede upphov till misstanken, att stenkyrkan haft en föregångare på platsen. Bekräftelsen härpå erhöles då fragmentariska rester av träkyrkan kom i dagen inne i långhusets västra del och omedelbart väster om väst-

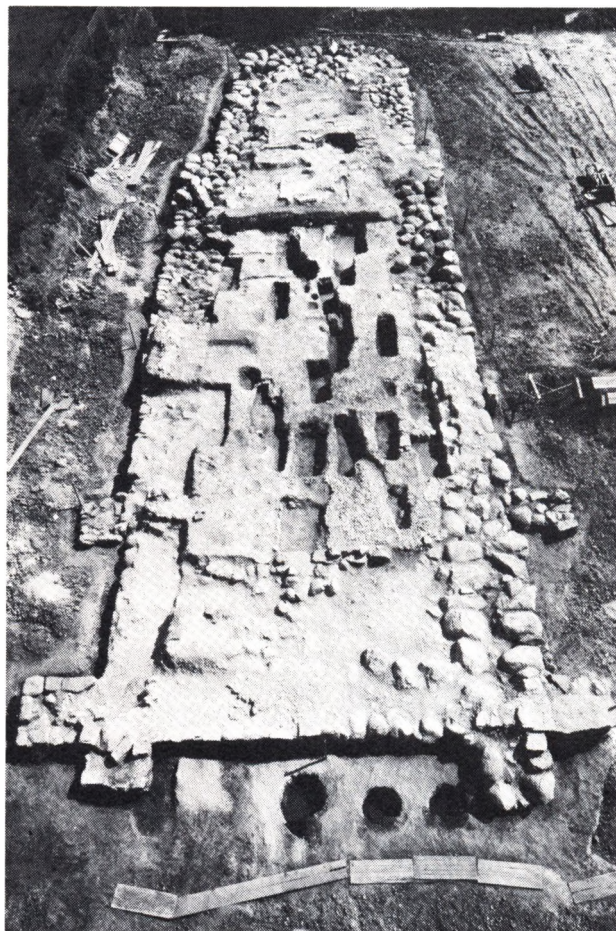

Fig 11. S:t Stefan. Stenkyrkans grundplan med stavkyrkans tre stolphäl utanför torngrunden. Foto Kulturen.

Fig 12. S:t Stefan. Syllstenar i stavkyrkans nordvästra hörn. Foto Kulturen.

tornet. Eftersom denna kyrka varit uppbyggd enligt andra byggnadstekniska principer än de tre andra lundastavkyrkorna med jordgrävda väggar var det inte anmärkningsvärt att så få rester återstod. I huvuddelen av kyrkan hade de vertikala väggstavarna vilat på en syllkonstruktion. Av själva syllen återstod in-

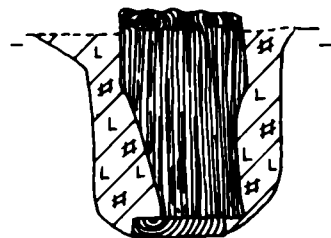
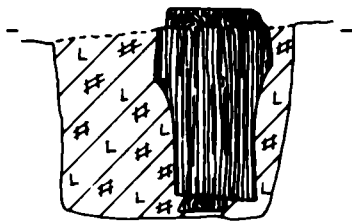
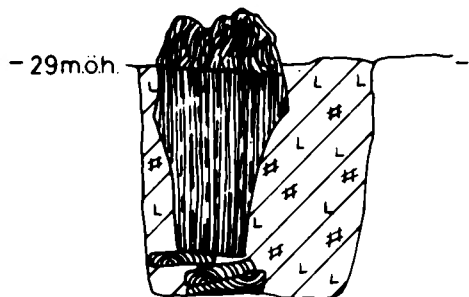
genting, utan det var endast partier av syllstenar i ursprungligt läge, som gav den direkta anvisningen om vad som en gång varit. I stavkyrkans nordvästra hörn sträckte sig en syllstensrad 55 meter åt söder och 2,4 meter åt öster, (fig 12). Kvar fanns också stenar på en 3,5 meter lång sträcka i den norra väggen, nära det nordöstra hörnet. En halv meter öster om den västra syllstensraden fanns tre kraftiga, plankonvexa stolpar av ek, nedgrävda ca 80 cm i moränleran (fig 13). I motsats till väggstavarna i S:t Drotten och S:t Maria minor hade dessa plankonvexa stolpar vid klyvningen ur trädstammarna utvunnits så att den rundade delen var riktad mot stammens centrum. Stolparnas nederända var tvärt avhuggna och de stod på plankbitar av ek, vilka lagts på groparnas botten. Den nordligast belägna stod en meter söder om den norra syllstensraden och de två övriga följde därefter med ett inbördes avstånd av omkring två meter mot söder. På den plats där en fjärde stolpe kunde ha förväntats hade grävning-

Fig 13. S:t Stefan. Stolparna som förmodligen ingått i stavkyrkans ursprungliga västvägg.

Stav 1

Stav 2

Stav 3

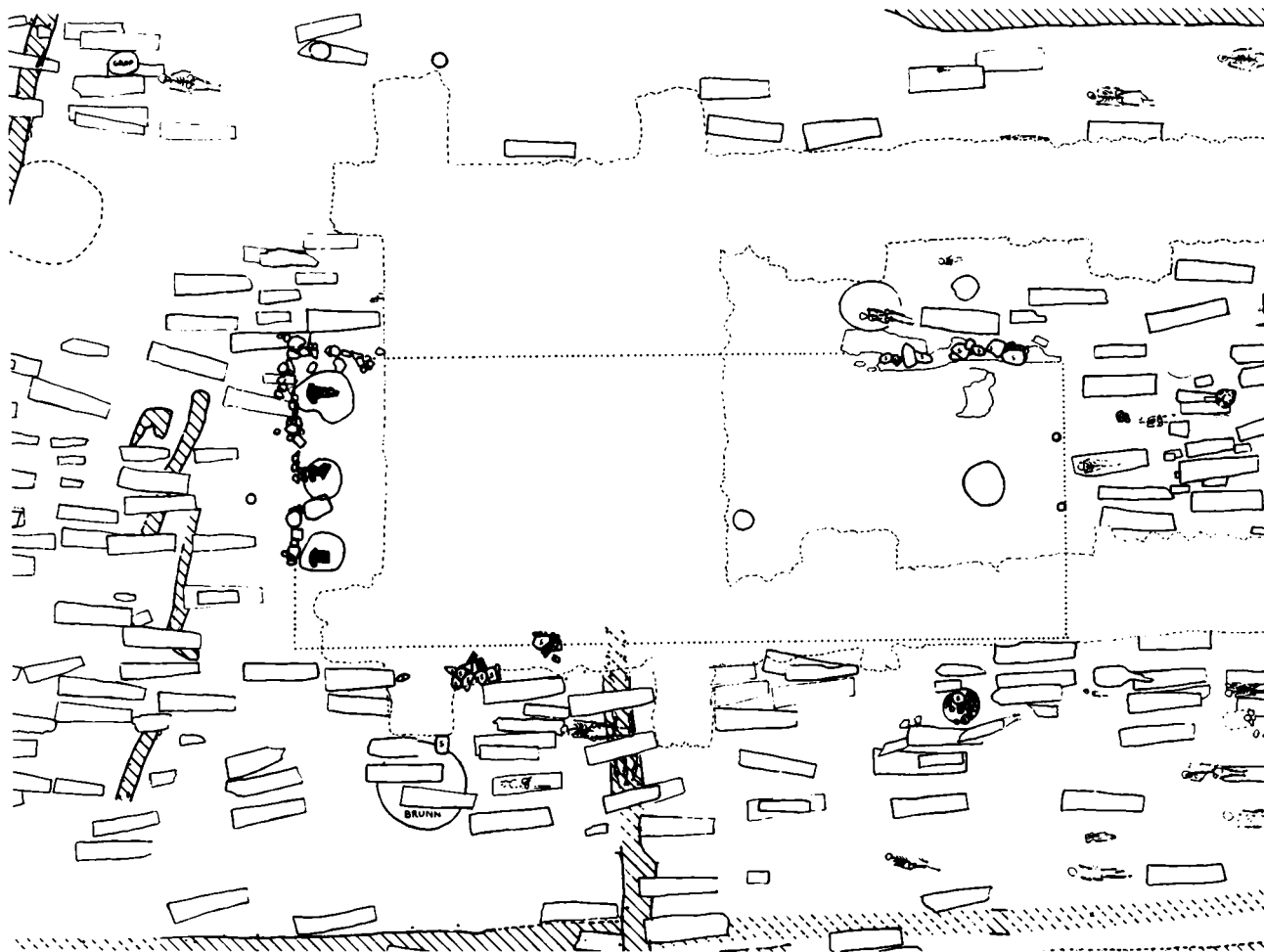
- 28möh.

gen för ett strävpelarfundament till stenkyrkans torn utplånat det mesta av vad som en gång förmodligen varit. Färgningar av moränleran på motsvarande djup, som de tre övriga stolpgroparnas bottenar, var det enda som återstod.

Förekomsten av de tre stolparna innanför den västra syllstensraden var utan tvivel förbryllande och

förenklade ingalunda tolkningsförsöken vare sig under eller efter fältundersökningen. Extra stor omsorg och detaljgranskning ägnades därför den del av området, där stavkyrkan legat. Mot bakgrund av vad som gått att dokumentera är fortfarande det 1981 framlagda

Fig 14. Lämningarna av stavkyrkan S:t Stefan med tillhörande kyrkogård.

tolkningsförslaget giltig (21), och det är som följer.

Såsom framgått av redogörelsen ovan är bevarade fragmentariska delar ej tillräckliga för att kyrkans plan skall kunna fastställas. För detta ändamål har stavkyrkans gravar och deras placering varit till ovärderlig nytta. Kyrkogårdens utsträckning har kunnat fastställas och på den omkring 1100 m² omfattande arealen, avgränsad av grävda diken, var de omkring 340 gravarna någorlunda jämnt fördelade med undantag av två gravtomma partier inom kyrkogårdens nordvästra del, ett i den sydöstra delen samt ett i västra delen av stenkyrkans långhus (fig 14). Den gravtomma ytan, ungefär 40 m², inom sistnämnda del är särskilt intressant i detta sammanhang, eftersom detta parti ej hade skadats då stenkyrkan byggdes eller då yngre gravar grävdes inne i stenkyrkans långhus. Det låg dessutom omedelbart söder om den bevarade syllstensraden i stavkyrkans förmodade norra vägg. Kontrasten mellan detta gravtomma parti och den påtagliga gravtätheten omedelbart norr, öster och söder därom kan ej förklaras på annat sätt än, att denna del tillhört stavkyrkan och merparten dess korparti. Under den äldsta kristna tiden i Norden var det som bekant regel att inte gravlägga inne i kyrkorna.

Med beaktande av gravarnas placering i förhållande till stavkyrkans bevarade lämningar går det att beräkna kyrkans längd till omkring 18,5 meter och bredd till omkring 6,8 meter. Notabelt är att kor och långhus varit lika breda (fig 15). Så långt är allt gott och väl. Men hur skall närvaron av de tre plankonvexa stolparna innanför syllstensraden i väster förklaras? Det mest näraliggande tolkningsförslaget är, att dessa är de enda kvarvarande resterna efter en äldsta träkyrka, som haft en väggkonstruktion motsvarande den i Hørning eller liknande. Det är vidare fullt tänkbart att stolparna kan ha ingått i en mindre kyrka,

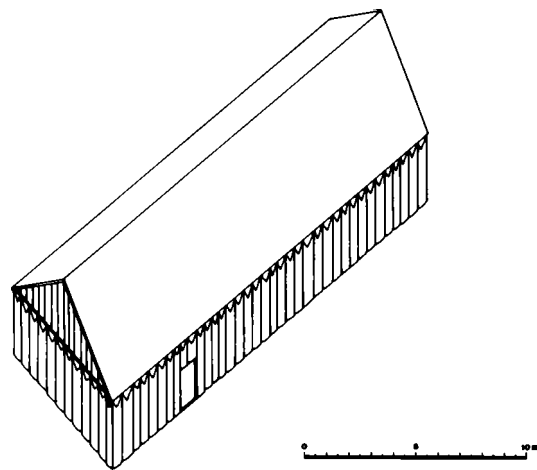

Fig 15. S:t Stefan. Rekonstruktionsförslag av förf.

vars övriga stolpar skulle kunna ha avlägsnats vid uppförandet av stenkyrkans torn. Om det enligt detta tolkningsförslag skulle ha funnits en sådan mindre kyrka, skulle det ovillkorligen även ha funnits gravar omedelbart öster om densamma. Eftersom så icke varit fallet är det uteslutet, att en mindre träkyrka existerat på denna plats. Det bör även understrykas att om det funnits en kyrka med stolpkonstruktion som varit längre än stenkyrkans torn skulle stolpnedgrävningarna upptäckts inne i stenkyrkans långhus. Så har ej heller varit fallet. Närvaron av de tre stolparna kan alltså inte tolkas som att det funnits två stavkyrkor av olika typ utan som att den redovisade stavkyrkan med syllkonstruktioner byggts om vid något tillfälle. Det märkliga är att ombyggnadsalternativet förutsätter att träkyrkan vid uppförandet haft en västvägg av annan konstruktion än de tre övriga väggarna. I norr, öster och söder har de vertikala väggplanerna placerats på syllar. Då man uppfört västväggen

har tillvägagångssättet varit annorlunda. Här har förmodligen stolparna använts på så sätt att det i markplanet mot stolparnas plana innersida fastsatts en kantställd horisontellt liggande plank. På denna har sedan spikats vertikala plankor i mellanrummen mellan stolparna (fig 16). Uptill har samtliga plankor och stolpar hållits i läge på motsvarande sätt med ett hammarband. Denna primitivare typ av syllkonstruktion har dokumenterats vid ett flertal grävningstillfällen i Lund. Motsvarande kombination med två resvirkeskonstruktioner i samma byggnad har dessutom belagts 1980 på SE-bankstomten nära Stortorget i Lund. När stolpkonstruktionen i västväggen har utbyttts så att stavkyrkan slutligen fått samma syllkonstruktion i samtliga väggar är obekant, men att det skett en ombyggnad och att denna utförts som här skisserats är högst sannolikt (22).

De tre välbevarade stolparna i stavkyrkans västvägg bidrog även till ett gott dateringsresultat. Det gick nämligen att fastställa, att två av de plankonvexa stolparna med underliggande plankbitar hade utvunnits ur samma träd. Genom att barken satt kvar på sistnämnda träbitar kunde trädets fällningstid bestämmas till vinterhalvåret 1049-50. Thomas S. Bar-

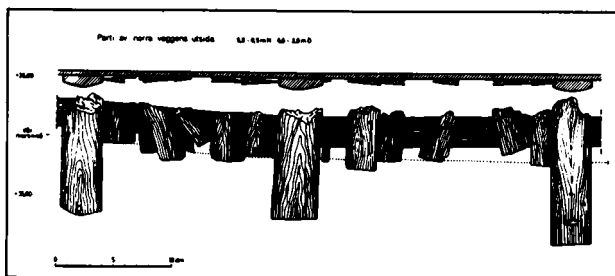

Fig 16. Nedre delen av resvirkesvägg, 1100-talets början. SE-banksgrävningen 1980. Stavkyrkan S:t Stefans ursprungliga västvägg kan ha haft motsvarande konstruktion.

tholin hävdar utifrån tillverkningsmässiga skäl, att timtermännen bör ha påbörjat arbetet med att uppföra stavkyrkan redan sommaren 1050 (23). Då det gäller beräkningen av stavkyrkans livslängd har samma tillvägagångssätt använts som vid bedömningen av S:t Drottens ålder. Ett tillräckligt antal gravkistor har dendrokronologiskt kunnat dateras. Av de ca 340 gravar, som stratigrafiskt avgränsats till den äldsta gravläggningsperioden, har 68 kunnat uppvisa giltiga mätvärden. För den yngsta graven har det tidigaste fällningsåret uträknats till 1113 ± 5 . Eftersom övriga dateringar snarare pekar på en förskjutning bakåt än framåt vid bedömningen av trädfällningstidpunkterna har i överensstämmelse härmed slutåret för den äldsta gravläggningsperioden beräknats till omkring 1110. Stavkyrkan S:t Stefan bör alltså ha använts under perioden 1050 – ca 1110 (24).

Med denna tidiga datering av stavkyrkan står vi inför denna, för den byggnadshistoriska forskningen, intressanta företeelse, att man i Lund vid mitten av 1000-talet samtidigt byggde en kyrka som S:t Drotten, med jordgrävda väggplankor och en kyrka som S:t Stefan, som byggnadstekniskt sett uppvisar en mera avancerad lösning. Roar Hauglid har betvivlat den tidiga dateringen av S:t Stefan, som han anser utifrån typologiska grunder tidigast kan vara byggd under 1100-talets första hälft (25). Det visar sig emellertid att bebyggelseformen med resvirkeskonstruktion är en vida äldre företeelse än så i Danmark. Axel Steensberg har under senare år vid sina grävningar i Borup på Själland bl a undersökt lämningarna av ett hus med resvirkesväggar, i vilka de vertikala plankorna vilade på syllar. Huset har daterats till 700-talet (26). Med vetskap om detta fynd kan det knappast vara orimligt med en datering av S:t Stefan i Lund till 1050 ur byggnadsteknisk synpunkt.

6. Slutord

Sedan en dendrokronologisk standardkurva upprättats för södra Sverige har årsringsmätningar varit ett ovärderligt dateringshjälpmedel vid de arkeologiska undersökningarna i Lund. Bland annat har det visat sig, att fixeringen av flera företeelser till årtalet 1050, har fått en fundamental betydelse för diskussionen om den kyrkliga omorganisationen som genomfördes i anslutning till den nya stiftsindelningen i Danmark vid denna tid. Denna innebar bl.a. att de fyra äldre stiftet omvandlades till nio biskopssäten med vardera ett i Lund och Dalby (27).

Vid undersökningarna i Kattesundsområdet gick det, som tidigare nämnts, att avgränsa två gravplatser, vilka avlöst varandra år 1050. Under den äldsta gravläggningsfasen, 1000-1050, förekom flera olika kisttyper med skiftande konstruktionsdetaljer (fig 17). Under den efterföljande perioden, 1050-1100, dominerade sådana kistor, vars utformning och hopfogning utförts på ett likformigt sätt (fig 18). Denna påtagliga förändring av gravskicket genomfördes alltså vid tiden för stavkyrkan S:t Drottens tillkomst. Motsvarande

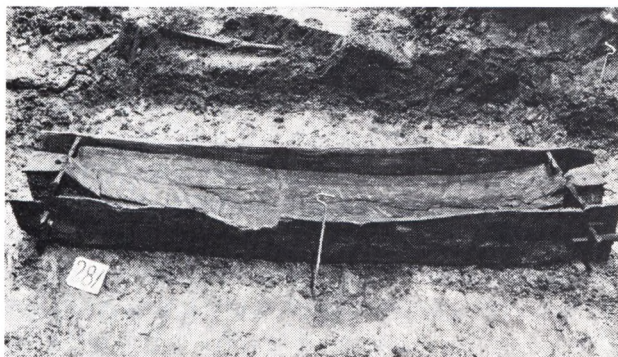

Fig 17. Trapetsformig kista av ek, asp och tall, sammanfogad med tappar och pluggar. Grav från den äldsta gravläggningsfasen, 1000-1050 på gravplatsen väster om stavkyrkan S:t Drottens. Foto Kulturen.

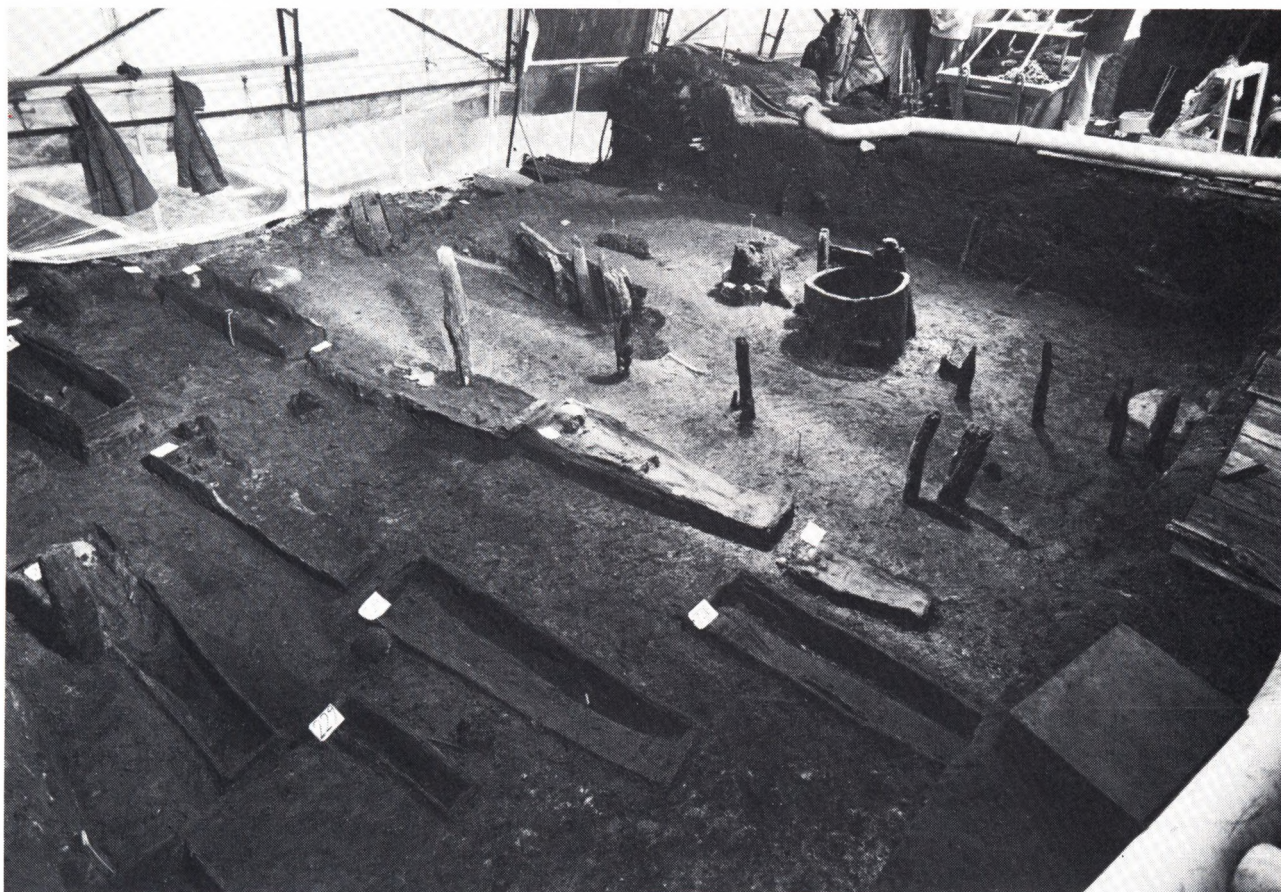
uniformitet i gravmaterialet fanns på den samtida stavkyrkan S:t Stefans kyrkogård.

Årtalet 1050 är med största sannolikhet även giltigt som grundläggningsår för stavkyrkan S:ta Maria minor. Den påtagliga överensstämmelsen mellan denna kyrka och S:t Drottens på andra sidan torggatan i såväl byggnadssätt som storlek vartill även kan fogas släktskap i gravskick, ger anledning förmoda, att de båda kyrkorna uppfördes samtidigt och av samma byggherre. Eftersom S:ta Maria minor sedermera skänktes till prostämbetet vid domkyrkan av kung Erik Ejegod, 1095-1103, blir den logiska slutsatsen den, att de båda kyrkorna uppfördes på kungligt initiativ. Detta innebär i sin tur, att det var Sven Estridsen, 1047-1074, som var den drivande kraften bakom dessa båda monumentala träbyggnaders tillkomst (28). Om Sven Estridsen medverkade till att ännu fler kyrkor uppfördes vid 1000-talets mitt eller senare kan för närvarande inte belysas. En i staden påträffad runsten visar under alla omständigheter att även enskilda personer deltagit i denna expansiva kyrkobyggnadsprocess. Stenens inskription omtalar att »Toke lät kyrkan bygga och ...«. Med anledning av att runstenen genom sina run- och språkformer daterats till perioden 1000-1050 och att den påträffats i en stengärdesgård, inte långt från stavkyrkan S:t Stefan, är det inte otänkbart att det är denna kyrka som åsyftas i runstensinskriftionen (29).

Konstaterandet att de tre kyrkorna S:t Drottens, S:ta Maria minor och S:t Stefan med stor sannolikhet uppfördes omkring år 1050 innebär dessutom att det tillkom motsvarande antal socknar. Den kyrkliga omorganisationens genomförande kan ha inneburit att Lund försågs med ytterligare ett antal socknar med därtill hörande sockenkyrkor vid denna tid. Under alla omständigheter kan det förmodas att det uppfördes

minst tre sockenkyrkor till av trä under 1000-talets andra hälft. Två av dem, Heligkors och S:t Mårten, har indirekt påvisats genom att gravar i de äldsta gravskikten varit skadade av stenkyrkornas grunder. Gravarna i dessa äldsta gravskikt hade sina motsva-

Fig 18. Gravkistor av ek från stavkyrkan S:t Drottens kyrkogård representerande de standardiserade kisttyp, som blev allmänt förekommande från och med år 1050. Foto Kulturen.

righeter i gravbeståndet på stavkyrkorna S:t Drottens och S:t Stefans kyrkogårdar. Den tredje sockenkyrkan, S:t Andreas, har såväl arkeologiskt som dendrokronologiskt indirekt kunnat beläggas med hjälp av påträffade gravar. Detta så sent som 1981 vid en mindre undersökning i Drottensgatan.

Såsom genomgången visat har det under årens lopp gått att lokalisera sju sockenkyrkor, som alla kunnat föras till 1000-talet. Det är inte otänkbart att det fun-

nits ytterligare två träkyrkor, som dessutom kan ha uppförts i ett tidigt skede av 1000-talet. Såsom tidigare påpekats uppvisade de dendrokronologiska mätresultaten från S:t Drottens en uppseendeväckande stor tidsmässig spännvidd, som innebar att det fanns påtaglig åldersskillnad mellan vissa väggstavspalkar i denna kyrka. Flera av stavnarna var påtagligt äldre än 1050, d.v.s. grundläggningsåret för kyrkan. Det har t o m gått att konstatera att några var av samma ålder som den äldsta graven på den äldsta gravplatsen omedelbart väster om S:t Drottens stavkyrka. Det är troligt att dessa väggstavar ingått i en äldre stavkyrka, som kan ha tillhört den äldsta gravläggningsplatsen i Kattesundsområdet. Vid kommande grävningsundersökning, förhoppningsvis nära förestående, kan troligen klarhet vinnas häri och även i en rad andra frågeställningar med anknytning till det komplicerade kyrkokomplexet i detta område. Den andra förmodade kyrkan från tidigt 1000-tal, S:t Laurentius, bör sökas inom domkyrkans område, norr om Stortorget, fig 1. I gravbeståndet där har uppmärksammat motsvarande variation av kisttyper, som är signifikativ för den äldsta gravläggningsfasen, 1000-1050, på S:t Drottens kyrkogård. Detta påvisade förhållande plus vetenskapen om att det finns ett skriftligt belägg för kyrkans existens omkring 1050 ger anledning till antagandet om denna kyrkas tidiga existens (30).

Litteraturhänvisningar

1. Georg J:son Karlin, Berättelser om de genom Kulturhist. Museet vid gräfnings i Lund 1911 utförda arkeologiska undersökningar.
2. Emil Ekhoft, Svenska stavkyrkor, Stockholm 1914-16, s 177.
3. Ragnar Blomqvist-Anders W. Mårtensson, Thulegrävningen 1961, s 32.
4. Lauritz Weibull, Necrologium Lundense. Historisk tidskrift för Skåneland, bd 4, s 259.

5. Anders W. Mårtensson, Innan Finn fann Lund. Lundabygdens sparbank. Årsredovisning, 1975, s 16.
6. Ragnar Blomqvist, Tusentalets Lund. Föreningen Gamla Lund. Årsskrift XXI-XXII, s 71.
7. Roar Hauglid, Norske stavkirker. Oslo 1976, s 84.
8. Ragnar Blomqvist, Lunds historia. I. Medeltiden. Lund 1951, s 199.
9. Erik Cinthio, The churches of the St. Clemens in Scandinavia. Res Mediaevales. Lund 1968, s 105.
10. Anders W. Mårtensson, S:t Stefan i Lund. Föreningen Gamla Lund. Årsskrift 62. Lund 1981, s 36.
11. Ragnar Blomqvist – Anders W. Mårtensson, anf arb s 20 f.
12. Anders W. Mårtensson, Gravar och kyrkor. Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund. Malmö 1976, s 117 f.
13. Anders W. Mårtensson, anf arb 1976, s 118 f.
14. Anders W. Mårtensson, anf arb 1976, s 122.
15. Thomas S. Bartholin, Dendrokronologiske og vedanatometiske undersøgelser af træfundene. Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund. Malmö 1976, s 158.
16. Anders W. Mårtensson, anf arb 1981, s 42 f.
17. Ragnar Blomqvist, Lunds första biskopskyrka? Proxima Thule, hyllningsskrift till H.M. Konungen 1962.
18. Roar Hauglid, anf arb 1976, s 166-67.
19. Anders W. Mårtensson, anf arb, s 41.
20. Thomas S. Bartholin, anf arb 1976, s 158.
- Anders W. Mårtensson, anf arb 1976, s 123 f.
21. Anders W. Mårtensson, anf arb, s 19 f.
22. Anders W. Mårtensson, anf arb, s 23.
23. Thomas S. Bartholin, Träet fra Repslagaren, s 137. S:t Stefan i Lund.
24. Thomas S. Bartholin, anf arb, 1981, s 137.
- Anders W. Mårtensson, anf arb 1981, s 25.
25. Roar Hauglid, Stavkirkeproblemer i Lund. Fornvännen 1981-4, sid 209.
26. Axel Steensberg, Nytårsgave til Borupsris' Venner 1982. Fuglebjerg 1981, s 12 f.
27. Anders Andrén, Lund. Medeltidsstaden. 26. Rapport från Rådet och Statens historisk museer 1980, s 68.
28. Anders W. Mårtensson, anf arb 1975, s 16.
29. Anders W. Mårtensson, anf arb 1981, s 45.
30. Anders W. Mårtensson, anf arb 1976, s 103. Niels Skyum-Nielsen, Den ældste pavebulle til Danmark. Runer og Rids. København 1952.